

*Vasil Mustetsa
(Chernivtsi)*

**RESISTANCE OUN POSTWAR SOVIET
TRANSFORMATION IN EXAMPLE
KITSMAN, CHERNIVTSI REGION**

The article is based on archive materials Soviet security Service analyzed activity Kitsmansky district center OUN, its organizational structure, activities for the implementation of anti-Soviet policy reforms in the country during the years 1944-1949

Key words: *OUN, Nadrayon, bush village, the rebels, underground, nickname, hideouts, interrogating, terrorist attack, cards, farms, hunger, counsil of Village, bofony.*

УДК 94: 329. 15] (477. 82) “1988”

*Василь Чура
(Львів)*

**СТАВЛЕННЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБКОМУ
КПУ ДО ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
“НЕФОРМАЛЬНИХ” СПІЛОК
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-х рр. ХХ ст.**

У науковій розвідці простежується сприйняття Чернівецьким обласним комітетом КПУ відродження національно-демократичного руху у вигляді становлення невідконтрольних йому громадських “неформальних” спілок.

Ключові слова: *КПРС, КПУ, компартапарат, національно-демократичний рух, сприйняття, комплекс заходів, протистояння, “неформальні” товариства.*

На зламі 80-х рр. ХХ ст. компартійна верхівка Радянського Союзу приходить до розуміння необхідності негайного реформування політико-економічного базису країни. Системне сповзання народногосподарського комплексу СРСР до соціально-економічної кризи, загострення міжнародних та релігійних проблем робило із правлячої комуністичної партії головного винуватця усіх суспільних негараздів. Тому, намагаючись зберегти монополію на владу в країні, компартапарат наважується на “косметичний ремонт” у вигляді втілення політики перебудови як засобу власного політичного виживання.

Це визнавав ініціатор реформ – новий керівник держави, Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов. У своєму програмному документі “Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу” він недвозначно констатував: “Перебудова – це назріла необхідність, що виросла з глибинних процесів розвитку нашого соціалістичного суспільства. Її затримка могла б призвести до загострення внутрішньої ситуації, яка крила в собі загрозу серйозної соціально-економічної і політичної кризи. До таких висновків нас підвів аналіз ситуації, яка склалася в суспільстві на

середину 80-х років”¹.

Проте оприлюднені політикою гласності чисельні злочинства КПРС минулих десятиліть та стрімке погіршення матеріального становища громадян СРСР спричиняються до масової зневіри жителів держави у життєздатності комуністичної доктрини, що закономірно приводить до наростання національно-демократичного руху. Віра до комуністичного вчення сильно похитнулася після офіційного оприлюднення сталінських злочинів. Ці злочини відбувалися у тотальних масштабах і торкалися усіх верств тогочасного суспільства. Згодом недовіру до компартапарату значно укріпило незмінне розходження партійних обіцянок з ділом та дистанціювання комуністичної верхівки від проблем пересічних громадян. Одне говорилося, друге робилося, третє думалося. Ці потрібні стандарти привели до нівелювання компартійної політичної доктрини і, як наслідок, внутрішнього виродження партії².

Однією із республік СРСР, де суспільні вимоги демократизації розгорталися стрімко, була УРСР, а особливо її західні області. Чільне місце тут належало з її перманентно стійким патріотичним налаштуванням та глибоким національно-визвольним корінням. Однак Волинь, Закарпаття та Буковина мало в чому поступалися своїй етнічній сестрі у площині наростання антикомуністичної генези другої половини 1980-х рр. Винятково показовими були демократичні процеси, що розвивалися у Чернівецькій області та Чернівцях – столиці буковинського краю.

На превеликий жаль, сучасна вітчизняна історіографія обходить увагою вивчення політичного становища КПУ у переддень відновлення української державної самостійності. Наслідок – обмаль наукових праць, що розкривають низхідну внутрішньопартійну динаміку комуністичних структур усіх рівнів. А саме вона багато в чому безпосередньо вплинула на уможливлення незалежності України. Тому автор робить спробу простежити сприйняття чернівецьким компартапаратом наростання національно-демократичного руху на перших стадіях його становлення.

Джерельною базою дослідження слугуватимуть неопубліковані таємні компартійні документи, що зберігаються у Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО). Органічно доповнять розвідку аналіз періодичних видань та матеріали, надбані шляхом інтерв’ювання учасників подій.

Як свідчать секретні партійні документи, перші помітні ознаки наростання демократичних вимог чернівчан стосуються 1988 р. Достовірність цієї гіпотези підтвердило інтерв’ю з одним із очільників антикомуністичного руху Буковини, внучатим племінником О. Кобилянської, майбутнім секретарем крайової ради НРУ, доктором хімічних наук, професором О. Панчуком. Він пригадував: “За умов однопартійної політичної системи у СРСР – деструкція КПРС була неминучою. Всяка влада розбещує, але абсолютна влада розбещує

абсолютно. Економічне зубожіння, помножене на корумпованість компартійної верхівки, спричинили чималу суспільну критику, адресовану партійним органам. На XIX Всесоюзній партконференції М. Горбачов зробив спробу врятувати становище, задекларувавши розширення політичної ваги рад, що стало причиною звуження державного авторитету правлячої партії. За таких умов активізувалася діяльність патріотично налаштованої громадськості у напрямку відродження національної свідомості мешканців регіону. У січні 1988 р. в Чернівецькому державному університеті ми заснували Товариство української мови імені Т. Шевченка (ТУМ), котре очолив професор М. Гаваляшко. Згодом його низові осередки почали виникати на більшості підприємств та установ області. Коли нас стало кілька тисяч, партапарат отримав завдання гальмувати державотворчі потяги буковинців. Проте такі дії компартноменклатури ще більше розлютили людей²³.

Як вже говорилося вище, проведення XIX Всесоюзної партійної конференції започаткувало політичну реформу в країні. Провівши на папері передачу влади із рук КПРС у руки радянських інституцій, партапарат мав намір зберегти монополію на політичну владу в країні за рахунок переконливої більшості власних представників у виборних органах країни. Відчуваючи часткове ослаблення комуністичного режиму, мешканці регіону вдалися до створення невідконтрольних КПУ національно-демократичних “неформальних” спілок, що відразу викликало занепокоєння правлячої партії.

Помітне стурбування республіканських партійних очільників суспільно-політичною ситуацією в УРСР проявилось ще у 1987 р. Його результатом стала постанова секретаріату ЦК КПУ “Про самодіяльні громадські об’єднання та заходи щодо запобігання негативних проявів у їх діяльності” від 27 червня 1987 р. Як наслідок, 8 січня 1988 р. ЦК КПРС оприлюднив директиву “Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань”, надавши попередній постанові обов’язкового для виконання загальносоюзного статусу.

У зв’язку з цими розпорядженнями Чернівецький обком 11 лютого згаданого року розробив комплекс відповідних заходів, “скерованих на нейтралізацію згубного впливу неформальних товариств на громадський спокій в області”. У відповідності до вказівок обласного комітету партії, затверджених завідувачем відділу пропаганди і агітації В. Васканом, секретар міськкому Г. Кривобокова зобов’язувалася сформувати пропагандистку групу для проведення роз’яснювальної роботи та локалізації “негативних” проявів у середовищі самодіяльних громадських формувань. Керівникові облпрофради М. Партиці та начальникові обласного управління культури В. Королюку доручалося ретельно вивчити керівний склад “неформальних” спілок та встановити найбільш активних його членів. Секретарю обкому комсомолу І. Онацькій

доручалося направити у середовище самодіяльних клубів найбільш досвідчених та авторитетних комсомольсько-молодіжних ватажків. Керівники обласного відділу освіти В. Чубенко та профтехосвіти М. Кишко зобов’язувалися налагодити реєстрацію самодіяльних формувань, взяти на облік їх лідерів та підготувати методичні матеріали щодо подальшої роботи із неблагонадійними особами з числа їх учасників⁴.

Однак 22 березня 1988 р. в обком написали студенти ЧДУ, які взяли псевдоніми В. Михайлюк та В. Васківчук. Вони засвідчували, що серед 39 шкіл та 70 дитсадків Чернівців україномовних, відповідно, 16 і 9. “Керівники не цінують спадщину українських предків, бо всі вони є росіянами,” – стверджували автори. Звинувативши партапарат у зросійщенні місцевого населення, студенти вимагали українізації освітньої сфери та припинення реконструкції Театральної площі – архітектурного надбання українського народу⁵.

Виконуючи розроблені заходи, В. Васкан 30 березня 1988 р. доповідав керівництву, що “працівники відділу активно реалізують намічені заходи, щодо посилення організаційного та політичного впливу на неформальні спілки та залучення їх до суспільно-корисних справ”. З цією метою за два місяці було досконало вивчено кадровий склад, який очолював самодіяльні товариства. Поряд з цим повністю завершено їх реєстрацію та облік активних учасників, організовано виступи спеціалістів щодо проблем роботи з молоддю, налагоджено роботу мистецтво- та музикознавців, проведено лекторії, політінформації, суспільно-політичні читання, які роз’яснювали завдання перебудови та політику партії на сучасному етапі⁶.

20 квітня 1988р. перший секретар обкому М. Нівалов доповів в ЦК КПУ про те, що питання подолання „негативних” тенденцій в роботі “неформальних” товариств неодноразово обговорювалося на засіданні секретарів міськкому, райкомів партії, керівників обласних ідеологічних закладів тощо. Як наслідок напрацьовано комплексну програму щодо ідеологічного та естетичного виховання молоді на 1988-1995 рр. При Чернівецькому міськкомі створено пропагандистські групи, скеровані на швидке реагування щодо негараздів у моральному здоров’ї жителів області. Вони працювали за трьома напрямками: 1. “Соціалістичний інтернаціоналізм і радянський патріотизм – невід’ємні риси радянської людини”; 2. “Особистість, дисципліна, закон”; 3. “Молодь і сучасність”. Практикувалися виступи громадських діячів, відомих письменників, знаних художників, музикантів, акторів театру і кіно тощо.

Однак, незважаючи на таку масовану атаку партапарату та його спроби відвернути увагу громадськості від політичних проблем, комуністичній верхівці не вдавалося збити хвилю наростання національно-демократичного руху. Завершення реєстрації “неформальних” об’єднань афішувало досить неприглядну для комуністів картину. За останній рік їх число зросло на 178 товариств, за-

гальна кількість яких становила 1142 спілки. З них: суспільно-політичних – 324, виробничо-технічних – 78, природничо-наукових – 125, художніх – 180, фізкультурно-оздоровчих – 107, колекційних – 7, соціально-орієнтованих – 247. Помітну тривогу компартійної верхівки викликало те, що за безпосередньої ініціативи КПУ були створені малочисельні товариства, котрі діяли лише у звітах їх керівників.

За даними обкому партії, у 1988 р. кількість членів “неформальних” товариств становила понад 33 тис. учасників. Якщо врахувати спроби партапарату свідомо знизити чисельність невіддільних йому організацій, то зазначена цифра цілком ймовірно могла сягати 50 тис. учасників. Недаремно для посилення впливу партапарату на невідконтрольні йому громади у середовищі останніх було направлено 196 партійних, радянських та комсомольських організаторів, 426 культпросвітпрацівників, 173 спеціалісти народного господарства, 289 викладачів, 37 лікарів, 21 пенсіонер.

Такий продуманий та організований штурм “неформальних” громадських об’єднань, які ледве звелися на ноги, міг означати вкрай вороже ставлення компартсистеми, котра розцінювала останніх як політичних опонентів. Тим більше, що в Ленінському районі Чернівців та Вижицькому і Сокирянському районах області компартійним керівникам так і не вдалося налагодити співпрацю із лідерами та активом молодіжних формувань. Нав’язувані партапаратом спроби загнати самодіяльні спілки в рамки контрольованих виробничо-технічних, природничо-наукових та колекційних клубів явно не знаходили підтримки у “неформалів”⁷.

Тому друкований орган Глибоцького райкому КПУ – газета “Будівник комунізму” завбачливо розмістила на своїх шпальтах статтю “Гласність і правопорядок”, ознайомивши читачів із указом президії Верховної ради УРСР “Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій”. Відтепер за участь у страйковому русі законодавство передбачало відповідальність у вигляді штрафу 300 крб. та адміністративне покарання строком на 15 днів. При повторному порушенні – відповідно, 1000 крб. і 60 днів, в разі системного недотримання закону – 2000 крб. та позбавлення волі на 6 місяців⁸. Газета комуністів Новоселицького району “Ленінським шляхом” помістила статтю із красномовною назвою “Демократія і дисципліна”. Публікація застерігала читачів, що демократія це не тільки мітинги, голосні промови та всюдозволеність. Це, насамперед, організованість і дисципліна, висока відповідальність і громадський порядок⁹.

15 жовтня 1988 р. відбувся пленум Чернівецького обкому КПУ, таємний протокол якого оприлюднював прийняття місцевою компартелітою оновлення суспільно-політичного життя буковинців наприкінці 1988 р. Керманіч обласної парторганізації М. Нівалов зазначав, що демократизацію дехто розцінює як всюдозволеність. Дійшло до випадків

відправи релігійних культів у громадських місцях, відвертих місіонерських закликів, релігійних походів у Чернівцях, блокування знятої з реєстрації церкви в с. Новосілці Кіцманського району тощо. В цій ситуації, зазначив М. Нівалов, партійні комітети, адміністративні заклади, правоохоронні органи повинні застосовувати оперативні заходи протидії екстремістськи налаштованим віруючим¹⁰.

Уважно спостерігаючи за розгортанням невідконтрольних політичних процесів, компартійні органи 23 жовтня 1988 р. зафіксували перші спроби створити масову опозиційну політичну організацію – Народний фронт України – майбутній НРУ. Це переконливо ілюстрували секретні методичні матеріали обкому КПУ від 10 лютого 1989 р. Згаданий документ складався із десяти розділів, які демонстрували справжнє компартійне ставлення до громадсько-політичних об’єднань, що виникли не з ініціативи КПУ. У другому параграфі “Політична суть проекту програми НРУ і її основні недоліки” йшлося про те, що “замість конструктивної роботи автори програми втягують нас на в’язкий ґрунт перманентних дискусій. В цілому програма виглядає як документ альтернативної КППС політичної сили. Її положення запозичені із документів різних самодіяльних об’єднань: Української гельсінської спілки (УГС), Українського демократичного союзу (УДС), “Саюдісу” тощо”¹¹.

Аналогічна реакція компартійної верхівки простежувалася щодо виникнення екологічних та краєзнавчих спілок. 12 грудня 1988 р. обласний речник ЛКСМУ – газета “Молодий буковинець” оприлюднила звернення патріотично налаштованої громадськості Чернівців, що задекларувала утворення історико-культурного і екологічного товариства “Оберіг”. У публікації говорилося, що спілка має намір “протистояти некомпетентному, бюрократичному керівництву культурно, волонтаризмові та самоуправству в поводженні із пам’ятками історії, культури та архітектури, усіляко сприяти боротьбі за культуру мови, очищати національну політику від штучних нашарувань доби сталінізму”¹².

Цього вистарчило, щоб ідеологічний сектор обкому 21 грудня 1988 р. розповсюдив службову інформацію наступного змісту: “7 грудня відбулися установчі збори товариства “Оберіг”. Керівництво здійснює координаційна рада у кількості 13 чоловік, серед яких лише 3 члени КППС. Головою обрано письменника М. Бучка, заступниками – доцента університету М. Комолову та заввідділом обласної газети “Молодий буковинець” І. Чеховського. Особливе місце відводилося питанням щодо надання українській мові державного статусу. В цілях запобігання негативної діяльності ініціативної групи ідеологічними відділами обкому проведена відповідна організаційна робота. Питання діяльності товариства контролюватиме надалі обком комсомолу”¹³.

За словами одного із майбутніх очільників антикомуністичного руху, а тоді інженера конструкторського бюро “Фотон” В. Старика, ключовим

поштовхом до зародження “неформальних” спілок було виникнення екологічних товариств. Не в останню чергу їх формування викликала „чернівецька хвороба” – алопеція (облисіння). Ця хвороба була спричинена, вважається, військовими через необережне поводження з хімічними речовинами. Вона загострила несприятливу екологічну обстановку в регіоні і стала причиною акцій громадянської непокори. Упродовж серпня – жовтня 1988 р. талієм отруїлися 132 дитини¹⁴. Замовчування проблеми спричинило перші несанкціоновані мітинги, що відбулися 25 і 26 листопада біля приміщення Чернівецького міськвиконкому¹⁵.

“В рамках таких здебільшого, стихійних об’єднань – говорить В. Старик, – гартувалися національно-демократичні сили. Відбувалася консолідація того суспільного прошарку, котрий позиціонував себе як національно свідомий. Так у 1988 р. постало товариство “Зелений світ Радянської Буковини”. Компартапарат добре розумів національно-патріотичну скерованість неформальних активістів. Нас викликали на співбесіди у ректорати, парткоми, профкоми, адміністративні та правоохоронні органи. Учасники спілок автоматично потрапляли у поле зору КДБ. Діапазон його впливу міг бути непередбачуваним: від залякувань до фізичної розправи. Переживши шок від спілкування із кадебістами, я мав намір емігрувати з країни”¹⁶.

Таким чином, на основі аналізу різнопланових джерел можна зробити наступні висновки. Симбіоз політичних злочинів та економічної неспроможності КПРС – КПУ упродовж минулих десятиліть спричинився до зародження зневіри громадян СРСР у життєздатності компартійної доктрини та доцільності існування компартійної влади як такої. Відтак у 1988 р. в середовищі патріотично налаштованої громадськості Чернівецької області виникають невідконтрольні правлячій партії національно-демократичні спілки, в діяльності котрих зароджуються елементи антикомунізму.

Компартійна системи області пильно стежила за процесами пробудження національної свідомості буковинців, позаяк розцінювала останні як посягання на власний політичний монополізм. Як наслідок, обласне компартійне керівництво розробило широкий комплекс заходів щодо створення можливості тотального контролю за діяльністю “неформальних” спілок. На початках становлення самодіяльних товариств партапарат намагався очолити їх функціонування, вкоренити у національно-демократичне середовище своїх працівників, щоб спрямувати діяльність зазначених спілок у кероване русло. Однак відродження державницьких прагнень патріотично налаштованих жителів Буковини не сприймало нав’язування комуністичних стереотипів, вміло закамуйфльованих перебудовними гаслами. В такому випадку партапарат вдавався по допомогу до силових структур – вірних виконавців його політичної волі.

¹ Горбачов М. Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу / М. Горбачов. – К.: Політвидав, 1987. – С 11.

² Інтерв’ю В. Ботушанського, записане 19.07.10. (Особистий архів автора).

³ Інтерв’ю О. Панчука, записане 17.07.10. (Особистий архів автора).

⁴ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф. 1. (Черновицкий областной комитет Компартии Украины). – Оп. 60. – Спр. 80. – Арк. 10.

⁵ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 134. – Арк. 1-5.

⁶ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 80. – Арк. 12.

⁷ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 80. – Арк. 13-15.

⁸ Будівник комунізму. – 1988. – 4 серпня.

⁹ Ленінським шляхом. – 1988. – 8 грудня.

¹⁰ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 20. – Арк. 12.

¹¹ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 80. – Арк. 19-30.

¹² Молодий буковинець. – 1988. – 12-18 грудня.

¹³ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 1. – Арк. 52.

¹⁴ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 134. – Арк. 27.

¹⁵ ДАЧО. – Ф. 1. – Оп. 60. – Спр. 1. – Арк. 11.

¹⁶ Інтерв’ю В. Старика, записане 20.07.10. (Особистий архів автора).

Василий Чура
(Львов)

ОТНОШЕНИЕ ЧЕРНОВИЦКОГО ОБКОМА КПУ К ЗАРОЖДЕНИЮ УКРАИНСКИХ “НЕФОРМАЛЬНЫХ” ОБЪЕДИНЕНИЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 80-х гг. XX в.

В научном исследовании прослеживается отношение Черновицкого обкома КПУ к национальному возрождению демократического движения в форме становления неподвластных ему “неформальных” обществ.

Ключевые слова: КПСС, КПУ, компартапарат, национально-демократическое движение, восприятие, комплекс мер, противостояние, “неформальные” общества.

Vasyl Chura
(L'viv)

CHERNIVTSI REGIONAL CPU COMMITTEE'S ATTITUDE TOWARDS THE RISE OF NATIONAL AND DEMOCRATIC SOCIETIES IN THE SECOND PART OF THE 1980S.

The perception of the national and democratic movement revival in the form of the rise of uncontrolled public non-formal societies by the Chernivtsi Regional Communist Party Committee is researched in the article.

Key words: CPSU, CPU, Communist Party staff, national and democratic movement, perception, complex of measures, opposition, activity, societies.